

fejlődésének szélesebb gyökérzetéhez tartozó problémákról van szó.

Ezúttal csak azt emeljük ki, hogy e kisebb vagy nagyobb mértékben irodalmi értékkel bíró emlékiratok, a naplók, diáriumok, beszámolók, önéletrások, memoárok, vallomások stb. egy tekintetben fontos sajátossággal rendelkeznek, ami az irodalmi fejlődésben is előre, az európai polgári igények valóraváltása irányába mutatnak. Ezek az írások ugyanis tárgyakat nézve kettős kötöttségűek: egyrészt, a „nagy dolgok” igézetében, az „országos hadi események” megőrkítését tekintik feladatuknak, másrészt azonban saját szűkebb világukból kiindulva, kicsinyes ügyes-bajos dolgait, családi, magánéletbeli eseményeket, általában a szubjektív emberi világ problematikáját vetítik ki memoárjaikban. S eme utóbbi oldal éppen ez idő tájt egyre inkább előbbre nyomul, s összetevői újult erővel, egyre teljesebb polgárjogot nyernek. A XVIII. század fordulóján, az elbeszélő próza átalakulásának folyamatában az emlékiratok egésze már döntő változáson megy keresztül: a hajdani nagy célokra koncentráló, izzó szavú, barokk kompozíciójú, emlékező írások fokozatosan átadják helyüket a kisebb célokra tekintő, de a való világra közvetlenül reagáló emlékirat-típusoknak. A hajdani memoárok jellegzetes koncepcionális és részkioldozási törekvései most az elbeszélő próza új igényeinek valóraváltásába torkollnak.

Azt is tapasztaljuk, hogy eme írásokból a modern, korunkigényelte komplexebb művelődéstörténeti vizsgálatokhoz mérhetetlen mennyiségű adat- és összefüggés-gazdagság árad. A „kuruc idő” itt nemcsak a történelmi méretű tettek, sorsdöntő események, vezérlő egyéniségek és főbenjáró politikai, vallási nézőpontok oldaláról tárul fel, ami egyébként felettébb fontos; de ugyanakkor egészen részletekbe menő megvilágítást kap mintegy mozaiksztintézisben a köznapok világa is, a hétköznapok emberének életvitele, mindennapos környezete, sokirányba ágazó közfelfogása, egész normarendszere. A Rákóczi-szabadságharc idején szóhoz jutó köznemesi, polgáriassodó réteg például egyszersmind válik érdekeltté országos politikai kérdésekben, és

egyszersmind kerül közelebb az írásbeliséghez, de mégsem szakadhat el egyszerűen élete közvetlen valóságától, élményvilágától. A civis, a bányamester, az ács-asztalos, az orvos, a tanár, a leendő „értelmiség” pályák felé orientálódó köznemesek, a jegyzők és titkárok írásaiban távolról sem merül háttérbe a valóságos környezet világa, munkájuk, életfeltételeik kérdései, szokásaik, szórakozásaik, gondjaik stb. Szempontunkból az itt a figyelemre méltó többlet, hogy ezek az emlékiratok közvetlen életközeli összetevők szem előtt tartásával foglalnak állást politikai kérdésekben, s így tudnak magában a Rákóczi-szabadságharc teljes problematikájában is lényeges, számunkra újszerű kérdéseket helyesen értelmezni.

Fontos és hosszú időre nélkülözhetetlennek bizonyuló alaplátványt kaptunk Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes munkája által. A bevezetés és az egyes szövegekhez adott tájékoztatók lényegre koncentráló, világosak, kitérően szolgálgják a szemelvényekben való tájékozódást. A források közvetítésében mintaszerűen korrekt eljárásmodot tudtak megvalósítani. A „Magyar Századok”-sorozat igénye szerint lehetséges, teljes tudományos precizségre törekedtek. Bárha így nem is a kritikai kiadások elvei valósulnak meg, mégis annak igényeihez közelálló törekvés tudata munkál a szövegközlésben. Megtartották például a korabeli hangtani és tájnyelvi sajátosságokat, bárha a betűhív közléstől el is kellett tekinteniük; szigorúan távol tartottak mindennemű torzító, „feloldó” eljárást, a helyesírást is éppen hogy „közéltették” a maihoz.

A jegyzetekben és a kiegészítő apparátusban a mértéktartás és helyes arányvétel a jellemző. A mintegy 1100 lapnyi szövegközléshez összesen 100 lapra terjed a teljes értelmező függelék. Ha nincs is túlmagyarázás, minden lényeges kérdésben biztos eligazítást nyerhetünk. Így a lapalji jegyzetek is helyesen értelmezik az előforduló torzulásokat, félreértéseket stb. A forrásjegyzék, a hely- és személymutatók, a viszonylag gazdag és érzékkel választott illusztrációk megnyugtatóan teszik teljessé és jól használhatóvá a köteteket.

Gyenis Vilmos

WÉBER ANTAL: IRODALMI IRÁNYOK, TÁVLATBÓL

Bp. 1974. Szépirodalmi K. 392 l.

A mind jobban megélnékül stílustörténeti kutatások szükségessé teszik a sokat használt fogalmak tartalmi jegyeinek földerítését. Különösen fontos ez a kelet-közép-európai irodalmakban, ahol szinte a XIX. század végéig a külső indíttatás lényeges szerepet ját-

szik abban, hogy az adott nemzeti irodalmat építő igyekezet művi módon, erőszakolt ütemben siettesse a fölzárkózást a fejlődésben előbbre tartó kultúrákhoz. Ez annyit is jelent, hogy egy eszmerendszer vagy korstílus több fázisa egyszerre jelenik meg az említett

irodalmakban; több évtized, esetleg egy évszázad változatos árnyalatú, fokozatos fejlődés eredményeképpen létrejövő folyamatát egyetlen költői életmű — vagy egy rövidebb szakaszból álló periódus dolgozza föl és illeszti — a lehetőségek szerint — a hazai hagyományok közé.

→ Ezért hibás minden elmélet, amely egy nemzeti irodalom hagyományos terminológiáját erőlteti rá a többire, nem számolva avval, hogy még a viszonylag egyenmű zónákon belül is jelentősek az eltérések, illetve avval, hogy egy és ugyanazon jelenség — a hazai konvencióktól színeződve — más és más oldalról mutathatja magát.

Különbösen fontos a fogalmi tisztázás zónánk irodalmainak XVIII. századi — XIX. századi folyamatában. Klasszicizmus, neoklasszicizmus, rokokó, késő barokk, szentimentalizmus, preromantika, romantika, biedermeier, realizmus, utóromantika, s még sorolhatnánk tovább a kategóriákat, amelyekkel korstílusokat, stílusirányokat, periódusokat jelöl a szaktudomány. S ha idevesszük még azokat a nem mindig egyértelmű megállapításokat, amelyek a stíluskeveredésről szólva, szűkítő jelzőkkel látják el a fenti megnevezéseket, vagy azokat az olykor izzadságs törekvéseket, amelyek egy költőben (pl. Berzsenyiben) — különböző verseit szemelve ki — hol a klasszicizmus, hol a romantika, hol a preromantika képviselőjét vélik fölfedezni, akkor tudjuk csak érzékelni, hogy ugyanahhoz a fogalomhoz mennyire ellentétes képzetek fűződnek.

→ A kutatókat csak részben menti az a körülmény, hogy néhány alapvető dolgot le számítva, hiányzik az eredeti forrásokon alapuló, korszerű föltáró munka. Hiszen még az eddig megjelent művek eredményei sem mentek át a köztudatba. A század költőinek nincs a mai igényeknek megfelelő kiadása, Ányos, Verseghy költeményeit még Császár Elemér rendezte sajtó alá, Szentjóbí Szabó Gálos Rezső, még a század elején, Dayka Gábort — Kabdebó kitűnő tanulmánya ellenére — még mindig csak Kazinczy átirásában ismerjük, hiányzik egy valamennyi változatot fölmutató Kazinczy-„összes”; s alig vigasztal a példás Batsányi- és a nehezen születő Csokonai-„kritikai”.

→ Weber Antal könyvét úgy vettük a kezünkbe, hogy *Sötér István* (Az ember és a műve), *Szaunder József* (A romantika útján, Az Este és az Álom), *Horváth Károly* (A klasszikából a romantikába, A romantika), továbbá *Fenyő István*, *Julow Viktor*, *Mezei Márta*, *Sziklay László* és *Tarnai Andor* (és mások), valamint a történészek (*Arató Endre*, *H. Balázs Éva*, *Szűcs Jenő*) mellett a fogalmi tisztázáshoz szolgáltató új adalékokat. Könyve valóban erre vállalkozik, s e vállalkozás — a följebb körvonalozottak alapján — minden-

képpen indokolt és hasznos. Előre bocsátjuk, hogy a magunk részéről kissé kielégítetlenül tettük le a könyvet. Ennek okát abban jelölhetjük meg, hogy e sorok írója a korstílusok, a periodizáció vagy a népiesség kérdésében más nézeteket vall, ugyanazon a fogalmon mást ért, mint a könyv szerzője. Nem a magunk — valószínűleg a bizonytalanban botorkáló — eszméit kerestük a könyvben, hanem az eddigi kutatás alapján kialakult álláspontok mellett vagy ellen való meggyőző érvelést. Azaz — mint majd kifejtjük — Weber Antal rokonszenvesen és szellemesen képvisel egy jól körvonalazott álláspontot, amelyet könyve tüzetes végigolvasása után nem tudunk elfogadni, mert fogalomhasználatát tulajdonképpen nem érezzük elég meggyőzőnek, elég tisztázottnak.

→ Így mindjárt a bevezető értekezés címével kezdenénk a vitát: „Irodalmunk fejlődésvonalai a felvilágosodástól az utóromantikáig.” Úgy tetszik, Weber a XVIII. század második felétől számítja a felvilágosodást, s ezt el is fogadhatjuk, bár Szauder programtanulmánya korábbra teszi a kezdeteket. Más kérdés, hogy így félrevezető a cím. Hiszen a felvilágosodás „jelenléte” nem szűnik meg akkor, amikor a klasszicizmus kénytelen átadni a helyét a romantikának; tovább táplálja Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös, sőt Petőfi művein keresztül irodalmunkat; s talán érdemes lenne jobban odafigyelnünk arra, hogy Petőfi mellett Jókai (és Pulszky) eleveníti föl Martinovicsék emlékét, ápolja Kazinczy örökségét, Jókai pedig nemcsak a valóság Csokonai-kép megrajzolásához járul hozzá, hanem a debreceni felvilágosodást is közvetíti. Másrészt az utóromantika kifejezést nem érezzük szerencsésnek. A magyar romantikus festészet 1849 után bontakozik ki, Wagner és Liszt (Brahmáról nem is beszélve) az 1860-as években romantikus kompozíciókat hoznak létre, V. Hugo mellett legyen szabad C. F. Meyer nevét is leírunk. Jókai után is alkot Sienkiewicz... Nem lenne esetleg célszerűbb a romantika több periódusáról szólni, különös tekintettel a kelet-közép-európai irodalmakban továbbélő (és nyilván módosuló!) romantikára? Nem érezzük indokoltnak a szentimentalizmus fogalmának elmosását sem. Előbb a rousseau-i tanok szülte szentimentalizmusról esik szó, utóbb a németről (21.), majd később egy nevezőre hozva (62.), de Kölcsey „hellén-szentimentális” modorát (235.), illetve antikizáló-szentimentális líráját (239.) is említi. Úgy érezzük, hogy a valóban több forrásból táplálkozó és a különböző írónál egyéni adottságaik szerint megjelenő szentimentalizmust túlságosan rétegezi Weber. Nem számol avval, hogy a klasszicizmus nem jelenti az érzelmelek ábrázolásának teljes mellőzését. S ott, ahol — mint pl. irodalmunkban — a szentimentalizmus a klasszicizmussal párhuzamos, bár vele nem

azonos jelenség, a stílusok rekvizitumai módosítólag hatnak egymásra. A Wébértől idézett Dayka-vers él ugyan szentimentális fogásokkal, de a vers szerkezeti fölépítése inkább utal a klasszicista költőre: az egyén nem olvad bele a kínos részletezéssel ábrázolt természetbe, a költő belépését előkészítő szakasz a *részvélen* természetéről árulkodik.

Inkább azt fogadnánk el, hogy a klasszicizmus *mellett* és nem vele szemben, nem azt bomlasztva (hanem annak lehetőségeit kitágítva), főleg a prózában önálló utat találó, a felvilágosodás eszméit igenlő közbülső stílusirány a szentimentalizmus, melyet a klasszicizmustól elsősorban kötetlenebb-oltdotabb alkotói módszere, az egyén befelé fordulását *ábrázoló* érzelmesség-kultusza különböztet meg. Ide kellene még sorolnunk a némileg más műfaji hierarchizálást, a pietista forrásokat is. A népiesség és a szentimentalizmus Wéber említette szoros kapcsolatait nem érezzük, hiszen pl. az idillek, a gessneriek olyan stilizálást követeltek, amelyek épp a „fentebb stíl”-t igazolták. Ahogy Sötér írja: Gessner Idylljeinek „szentimentális-klasszicista hangneme megerősítette Kazinczy klasszicista törekvéseit”. (I. m. 168.) Általában a népiesség kérdését is más oldalról közelítünk meg. „Nálunk a népiesség a progresszív politikai és esztétikai törekvésekhez kötődik.” (25.) S bár Wéber elismeri, hogy az ún. „hagyományörzők” (ez kétes kifejezés számomra, mivel *Kazinczy is hagyományörző*, csak hogy ő Gyöngyösvivel szemben Zrínyi és Sylvester példáját tartotta követni méltó hagyománynak) a folklorisztikus elemek irodalomba emeléseivel tágabb vonatkozásban éltek, mint a klasszicizmus más alkotói, a „patriarchális népiesség” képviselőit lényegében kizárja a „népies” köréből. (25.) A népiesség szerintünk nem pusztán progresszív eszmék és „népies” kifejezések, módszerek külön-külön álló vonulata. A folklorisztikus témák, alakok stb. irodalomba emelése jellegzetessége a népiesség folyamatának, s ez nem feltétlenül a plebejus érdeklődés terméke. Gvadányi és Dugonics számtalan népszokást, illetve közmondást örökített meg, műveik érzékletes valóságteremtés, olykor folklorisztikus ihletettsége Vörösmartyig, Aranyig hat, Gvadányi népies színművet éltet. Éppen a „külföldi” hatás ellen mutatták föl a „magyar” jellegzetességeket. Emellett azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a népiesség e folyamatában számtalan olyan tény, hiedelem, dal, szokás stb. került elő és fogalmazódott meg, amely a nép- és a nemzetábrázolást könnyítette meg a teoretikusok számára. E teoretikusok közül pl. Kölcsey csak a Bajza értelmezte művészi népdalig jutott el poézisében, viszont a provincializmustól sem mentes Vitkovics Petőfiig ható témákat, fordulatokat vetett papírra. A népi és a nemzeti (vagy annak vélt) jellemvonások

összegezésére törekvés viszont „öröktől való” és „örökre érvényes” karakterisztikum megrajzolására készített. Ebben benne volt a bezárkózás, a konzervatív szemlélet és a plebejus értelmezés lehetősége egyaránt. A reformkorban a nemzetkarakterisztikum — Kölcsey és Erdélyi nyomán — mind demokratikusabbá vált, de már jelentkezik a konzervatív kisajátítás igénye, mint erre egyébként Wéber is rámutat. S a népdalról vitázott Bajza és Toldy; a tisztábban látó Bajza költészetében eltér elveitől, Toldy viszont szláv körképével (szerb, cseh és orosz tárgyú dolgozataival) hatáson segítette a népköltészet szélesebb körű befogadását az irodalomba. A népiesség fejlődése nem egyenes vonalú, hanem vitáktól szaggatott. Még csak nem is egy ágon halad. Wéber népiességtanulmányában kissé mesterkéltnek érezzük a *periodizációt*; a felvilágosodás és nyelvújítás korában is tárgyalja a Csongor és Tündét, viszont Kölcsey: Csolnakon-ját (1822) a „reformkorban” c. részben. A magunk részéről inkább a Hasanaginica magyar megjelenését, Kölcsey péceli fordulatát tartanánk periodushatárnak, ez Kultúr fölhívására és Vitkovicsra is hatott. Az Auróra-népiességet külön részben volna érdemes tárgyalni, Kisfaludy dalai, humoros elbeszélései, vígjátékai utánzóiban, majd Czuczorban, Gaál Józsefben találnak folytatóra. A Kisfaludy Társaság népiesség-pályázata, a szervezett gyűjtés, Erdélyi teoretikus tevékenysége szintén külön téma, a korszak törekvéseit megkoronázó Petőfi és Arany összehasonlító elemzése zárhatná ezt a részt.

Közben tanúi vagyunk a nép-fogalom tisztázódásának, a haza-fogalommal való összekapcsolódásának, az érdekegyesítés eltérő irodalmi értelmezésének, a ballada népszerűsödésének és devalvációjának. A „kelmeiség”, a népieskedés veszélyét Arany már a Vas Gereben szerkesztette „A nép barátja” c. lappal kapcsolatban megfigyelte. Szigligeti révén diadalútra indul a népszínmű, amelyben a zenés népdrama *lehetősége* is bennrejtett; a népdrama Petőfit is megkísértette, Zöld Marcija fontos adalék lehetne. Korántsem szabad egynemű népiességről szólnunk: egymással ellentétes energiák feszülnek e folyamatban, még a népábrázolásban is szélsőségekre lehetünk figyelmesek.

A népiesség forrásai között — eddigi kutatásunk szerint — több hely illeti meg a délszláv népköltészetet. Nem a szerbus manier a lényeg itt (ahogy az osszianizmus sem segítette a népiesség térhódítását), az nem vált „népies” mondanivaló hordozójává Petőfinél sem, hanem pl. Vitkovics fordításait kell jobban számon tartanunk, illetve Székács Józsefnek Jókaiig ható kötetét — és mindazokat az elméleti megállapításokat, amelyek Vuk Karadžić gyűjtésével — e népköltészet

kapcsolatban Kazinczy, Kölcsey, Kulcsár, Bajza, Toldy, Székács, Erdélyi és Arany tollán megfogalmazódtak.

Ami pedig a romantikát illeti: Wéber szerint „voltaképpen a történelmi múlt felidézésének motivumával indul meg”. (190.) Kölcsey 1810-es évekbeli válsága, az Erdélyi Múzeum esztétikájának számos eleme, amely a magyar romantika nyitánya, azonban nem egészen erről tanúskodik. Az igaz, hogy a történelmi tematika később uralkodóvá válik (a prózában), de messze *nem kizárólagossá*. A magyar romantika súlyos mondanivalóit mondja ki a Csongor és Tünde, a Felhők-ciklus, Vörösmarty közéleti lírája stb. Kölcsey romantikus és népies tájékozódása egyidejű, egymást feltételező-kiegészítő, ez — úgy vélem — nagyobb hangsúlyt érdemelne.

A romantikus magatartás tagadja a szentimentális mentalitást; más műfajokat helyez előtérbe a romantika, a lírának és a lírizált verses epikának jut központi szerep. A kelet-közép-európai nemzeti romantikák megújítják a klasszicista lírai műfajokat, új tartalmat adnak az ódának, a himnusznak, az epigrammának, a bölcselő költeménynek, az elégiának, népies forrásból teremtik újjá a dalt, kikísérletezik a rapszodiát. S a romantikában valósul meg a történelmi regény, amely didak-

szisával, morális-etikai töltésével olykor jobban szolgálja az időszerű politikai célokat, mint a történelmi múlt föltárását. S emlékezzünk meg egy utalás erejéig a történet- és a nyelvtudomány romantizálódásáról. Horvát István, Ján Kollár, Šafárik múltábrázolása a romantika egyes szakaszaiban tudatot formáló tényező.

A szerkesztő engedélyezte helyet kitöltöttük. Nem maradt terünk arra, hogy pl. a sok érdekes tanulságot hozó Kemény Zsigmond-dolgozatot méltassuk, a Jókai-értekezés újszerű szempontjait elemezzük. De kell-e ott dicsérnünk, ahol egy könyv nyomán arra kényszerülünk, hogy eddigi álláspontunkat megvédeni igyekezzünk? Nem az-e az igazi méltatás, ha nézeteinket — polemikusan — végiggondoljuk? Wéber Antal vitára készített, olyan kérdéseket tett föl, melyek e korszak minden kutatóját foglalkoztatják. Álláspontunk kifejtése azonban *nem értékmérőül* szolgált, hanem saját kétségeink tisztázását célozta. Hisszük, hogy a vitának nincs vége. A korszak kutatói majd elmondják véleményüket. Wéber Antaltól is várjuk, hogy újabb dolgozataival folytassa az általa megkezdett vitát.

Fried István

DÁVID GYULA: TOLNAI LAJOS MAROSVÁSÁRHELYEN (1868—1884)

Bukarest, 1974. Kritérium K. 317 l.

Több, mint egy évtized eltelt azóta, hogy Gergely Gergely Tolnai-monográfiája megjelent, s részben ennek nyomán, a hagyományos kép erős módosításával, én magam megpróbáltam egy hitelesebb Tolnai-portrét megrajzolni. Az akkori kezdeményeknek most jött meg a folytatása Erdélyből: hosszú évek kutató és elemző munkája nyomán nyilvánosságra került Dávid Gyula monográfiája, amely ugyan címében csak a marosvásárhelyi pályaszakasz feldolgozását ígéri, valójában azonban már az induló évekről, tehát a megelőző időszakról is teljes feldolgozást ad; így az 1884-es Pestre költözésig teljes a kép. Mind a mű tárgya, mind szerzője megérdemli azt, hogy kissé tüzetesebben foglalkozzunk vele, és fölmérjük: miben igazolta az eddigi kutatásokat és szemléletet, miben módosította őket, mi újat hozott, s miben rejlik önálló értéke.

Azzal kell kezdenem, ami alapvető és fontos, de végül is a monográfia értékét nem egymagában határozza meg. Az erdélyi kutató e téma körében nyilvánvalóan helyzeti előnyben van: közvetlenül támaszkodhat a kiadatlan, jórészt feldolgozatlan helyi levéltári anyagra, és a lokális sajtónak nálunk alig hoz-

záférhető egykori évfolyamaira. A kötethez csatolt tüzetes jegyzetapparátus sok esetben hivatkozik a marosvásárhelyi református egyház levéltárára, a kolozsvári püspöki levéltárra, Tolnai Lajos és Nagy Péter püspökök levélváltásaira, eredeti szövegeikben megtalált vagy rekonstruált panasziratokra és följelentésekre, periratokra, jegyzőkönyvekre, a Székely Hírlap, Székely Közlöny, Magyar Polgár stb. hírlapi cikkeire. Kézenfekvő, és ez a mű első nyeresége: Tolnainak olykor pozitíva forduló, de végül mégiscsak torz viaskodással fajuló marosvásárhelyi papi és közéleti pályáját, az ellene indított támadásokat és az ő reakcióit is most már kisebb mozzanataikban és indító okaikban is olyan tisztán látjuk, hogy végre eljuthatunk a legendák helyett az igazságos ítéletig, amelyet Dávid Gyula nem is mulaszt el levonni. Módosult-e az a kép, amelyet annak idején én magam igyekeztem felvázolni? Egy nem egészen közömbös ponton igen. Tolnai és ellenfelei köré Dávid Gyula odavetíti a hetvenes és nyolcvanas évek erdélyi kisvárosát, a maga feudális elzártágában, a városi iparos polgárság és a vidéki nemességből rekrutálódott értelmiség kicsinyes hatalmi harcaival és személyi ellentéteivel, az iparos-